

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:40 (Mart 2009)

**“...VE BUNUN GİBİ TEDBİRE SİYASET DİRLER.”
TURSUN BEY’İN SİYASET TANIMI ÜZERİNE NOTLAR**

Cemil OKTAY*

Özet

Fatih ve İkinci Beyazıt dönemlerinde yaşamış olan Tursun Bey, bu dönemdeki fetihlerin tarihini yazdığı metnin başında siyaset tanımına yer ayırır. Yaptığı tanım, kadim Yunan düşünürü Aristoteles’ ten esinlenmiş bir tanımdır. Tursun Bey, insanın tabiatında siyasi olma özelliğini vurgular. Yine insanın tabiatındaki özelliklerden itibaren kendi hallerinde bırakılırlarsa, barışçıl bir yaşamın değil, kargaşalı bir yaşamın ortaya çıkacağını söyler. Siyaset, belli bir otorite altında insanları barışçıl ortamda yaşatma faaliyetidir. Böyle bir ortamın oluşturulmasında başta otorite sahipleri olmak üzere, toplum üyelerinin sahip olmaları gerektiğini düşündüğü erdemlerden söz eder.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Erdem, İtidalli Davranış, "İnsan İnsanın Kurdudur", Osmanlı Siyasi Düşüncesi.

“...VE BUNUN GİBİ TEDBİRE SİYASET DİRLER.”

Notes on the Definition of Tursun Bey’s Notion of Politics

Abstract

At the beginning of a text written by him on the history of the conquests of his time, Tursun Bey, who lived during the reigns of Fatih and Beyazıt II, gives a definition of politics. His definition originated from the ancient Greek philosopher Aristotle. Tursun Bey emphasizes that human beings are naturally political. Besides, he asserts that again due to the characteristics of the human nature, a disorderly life would have emerged if they had been led to manage themselves. Thus, politics is the act of making human beings live under a certain authority in a peaceful way. He mentions about the virtues to be possessed by the members of the society, especially by the owners of authority, which he thinks are necessary to constitute such an order.

Keywords: Politics, Virtue, Sober Attitude, “Homo Homini Lupus”, Ottoman Political Thought

* Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi emekli öğretim üyesi, halen Maltepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler ve AB Bölüm Başkanı.

Tursun Bey, 15nci yüzyıl Osmanlı siyasi düşüncesinde, yer yer aşırı süslü üslubuna karşın, konulara nüfuzu ve ne fazla, ne eksik anlatımlı metinlerinin ekonomisiyle temayüz eden bir kalem. Özellikle, siyaset tanımı yaparken sade ve saydam ifadelere iltifat eder. Fatih ve İkinci Beyazıt dönemlerinin önde gelen düşünürlerinden olan Tursun Bey, değişik resmi görevlerde bulunuyor. Bunlar arasında en başta amcası Cebe Ali ile birlikte İstanbul'un fethi sonrasında gerçekleştirilen kent mukataa yazımı gelir. Bu işinde Fatih'e yakınlığı ve fıkıh bilgisi etkili olmuş görünüyor. Bursa'daki tımarını bu görevi dolayısıyla terk eden Tursun Bey, sonraki yıllarda çok değişik görevlere atanır. Fatih ve Beyazıt saltanatlarının birçok fetih seferlerine resmi sıfatlarla katılır. Uzunca bir süre defterdarlık makamında da bulunacaktır. Hayatının sonuna doğru kaleme aldığı Târîh-i Ebü'l Feth, onun zamanımıza kadar gelen ünlü metnidir. Tursun Bey'in kaleme aldığı tarih, İstanbul Fetih Cemiyeti'nin desteğiyle ve Dr. Mertol Tulum'un özenli çalışmasıyla Latin harfleriyle 1977'de yayımlandı.¹ Ben, bu tarihçinin adını ilk kez rahmetli hocam Prof. Dr. Yavuz Abadan'ın derslerinde duydum. Prof. Dr. Halil İncalcık hocanın da İdari Teşkilat Tarihi derslerinde sözünü ettiğini hatırlarım.² Tursun Bey'in metnine nüfuz etme fırsatını Dr. Tulum'un çalışması sayesinde buldum. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi'nin "Türkiye'de Siyaset Bilimi" temalı 40. sayısının, Tursun Bey'in Fetih Tarihi'nin başına koyduğu siyaset tanımını tartışmak için en uygun yer olduğunu düşündüm. Türk siyaset biliminin genel gelişiminin ele alındığı bu armağanda, unutulmuş bu kalemin hatırlanarak gündeme getirilmesi yararlı olacaktır. Elinizdeki yazı bu amaçla kaleme alındı.

Birkaç paragrafla geçirilen ansiklopedi maddeleri sayılmazsa³, Târîh-i Ebü'l Feth yazarı hakkında Dr. Tulum'un yazdıkları dışında açıklama yok gibi. Türk siyaset bilimi yazınında özellikle ele alınıp incelenmiş değil. Oysa fethin yazarı, peripatetik⁴ çizgideki siyaset tanımıyla oldukça ilgi çekici biri. Konu, kadim kültürlerin Osmanlı düşüncesi üzerindeki izlerini bulma açısından da ayrıca önem taşıyor.

Tursun Bey, metninin başlarında, padişahlık makamını meşrulaştırırken, toplumların varlık nedenleri, toplumsal düzenlerin gerekliliği konularında sorular sorar ve bu sorulara Aristoteles'in yaklaşımı doğrultusunda yanıtlar verir. Tarihçimiz, siyasetin tanımı, insanın siyasi tabiatı ve bu tabiatın sonuçları hakkındaki düşüncelerinde orta zamanlara özgü tam bir Aristoteles tilmizinin özelliklerini sergiler. Padişahlık makamının gerektirdiği erdemleri sıralarken, kadim geleneklerin yolunda yürür.

¹ Tursun Bey, **Târîh-i Ebü'l Feth**, Hazırlayan Dr. Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul, 1977. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları'nda çıkmıştır.

² Halil İncalcık, "Osmanlı Padişahı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 13, sayı 4, 1958. İncalcık, bu makalesinde Tursun Bey'in saltanat anlayışını tartışır.

³ Tursun Bey hakkında açıklamalara yer veren ansiklopediler şunlardır: **İslam Ansiklopedisi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul, 1988, C.12/2, s.132. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, Anadolu Yayıncılık, s.5372. **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 7, 1994. **AnaBritannica**, C.21, Tursun Bey maddesi. **Büyük Larousse**, Gelişim Yayınları, Tursun Bey Maddesi.

⁴ Aristoteles öğretisi izleyicileri, ustanın derslerini gezinerek anlatmasından esinlenerek birçok Batı dilinde bu sıfatla anılırlar. Sıfat, Türkçe'de de kullanılmaktadır.

Peripatetik ahlâk anlayışı ve zihniyeti, zaman zaman dinsel renklere bürünerek tanımlarda ve erdemlilik beklentilerinde hâkimdir. Saltanat makamındaki kişi, toplumsal barış için her şeyden önce ölçülü, ılımlı, âdil ve çok sık tekrar ettiği sözcükle “*i’tidâl*”li olmak zorundadır. Genel olarak hayat ve doğal olarak saltanat praksişi vasatta seyretmelidir. Vasat, yani ifrat ve tefritten uzak; o türden uçlara bulaşmamış bir siyaset uygulaması temel kuraldır. Makbul olan uçlar değil, “*vasat*”tır. Başka bir deyimle “orta yol” dur. Gerek davranışlarda gerek kararlarda ılımlılık ve ölçülülük âdeta toplumsal barışa özdeştir. Açıklayalım.

Tursun Bey, insan tabiatına ilişkin iki temel kabulden yola çıkar ve toplumsal birlikteliği bu kabullerden itibaren açıklar. Yaklaşımını, toplumsal bütünlüğe ilişkin birbirine zincirleme bağlanan tespitler halinde sürdürür. Aslında kendisinin daha önceki filozof ve deneyim geçirmiş kişilerin bilgi ve görgülerinden yararlandığını söyler. “*kütüb-i hikemiyye hükmince diyelüm ki...*”; “*hükemâdan menküldür ki*” gibi veya “*erbâb-ı hikmet ve ashâb-ı nazar u tecribet* [in beyanlarından öğrenmek]”; “*azizler demiş ki...*” türünden ifadeler onundur. Kesin yargılarını dile getirirken, “*icmâ’-ı hukemâ bu üzredür ki*” vurgusunu yapmayı ihmal etmez.⁵ Başka bir deyişle, arkasında, kökleri kadim Helen dünyasına kadar inen, Acem ve Arap kültürlerinin süzgecinden geçerek İslami akidelere uyarlanmış köklü bir kültür tabanı vardır. Buna, Türk-Moğol siyaset geleneklerini ve zaman çizgisinde ona çok yakın duran Bizans’ın dingin birikimini de ekleyebiliriz. Metnin içinde sıklıkla bazen bir ayet veya hadis, bazen de anlam güçlendiren beyitler zikreder. Temel esin kaynağının Aristoteles olması çok görünür bir gerçektir. Esinlenen Aristoteles öğretisi, tüm ortaçağ metinlerinde olduğu gibi inanç alanına uyarlanmış bir öğretimdir. Yazarın kendi kaleminden atıfta bulunduğu kaynak Hâce Nasîru’ddîn et-Tûsî’dir. Tûsî’yi “*re’îs-i hukemâ’-i İslamiyyûn*”⁶, İslam dünyası filozoflarının başı olarak nitelendirir. Deneyim ve görüş sahipleri diye sözünü ettiği isimlerin arasında en başta maiyetinde uzun süre bulunduğu Sadrazam Mahmut Paşa’yı saymak gerekir. Tüm bu atıf kaynaklarına Fatih döneminin düşünce iklimini de eklemeliyiz. Mehmet Ali Aynî’nin *Türk Ahlâkçıları* metninde sözü edildiği gibi, Gazali-Ibn Rüşd yaklaşımlarının padişah huzurunda tartışıldığı bilinen bir husustur.⁷ Yine Adnan Adıvar’ın nakillerinden biliyoruz ki, bu dönem, Alâeddin Kuşçu’nun da dâhil olduğu önemli düşünür ve yazarların, İstanbul’a gelerek entelektüel yaşamı canlandırdıkları bir dönemdir.⁸ Hüseyin Hatemî, Kuşçu’nun Tûsî’nin *Tecrid* (soyutlama) başlıklı yapıtını şerh ettiğini, ama bu yönüyle değil, daha çok matematikçi ve gökbilimci yönüyle tanındığını belirtir.⁹ İbn Rüşd, bir peripatetik

⁵ Tursun Bey, **a.g.e.**, s.10-17.

⁶ **A.k.**, s. 16. Tûsî, Türk yazınında genellikle Nasîreddin Tûsî diye geçer. Ancak, metinde yazıldığı şekli de bazı ansiklopedi maddelerinde görmek mümkündür. Ayrıca, Tursun Bey, metinde geçtiği gibi yazmaktadır.

⁷ M.Ali Aynî, **Türk Ahlâkçıları**, İstanbul, 1939.

⁸ A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, 1982.

⁹ Henry Corbin, **İslam Felsefesi Tarihi**, Başlangıçtan İbn Rüşd’ün Ölümüne Kadar 1198, çeviren ve notlandıran, Prof. Dr. Hüseyin Hatemî, İletişim Yayınları, 1986. Hatemî, Corbin

düşünürdür ve Aristoteles’i Endülüs’ten itibaren Ortaçağ Avrupası’na taşıyan kalemdir.¹⁰ Keza, Kuşçu’nun ele alıp incelediği *Tecrid*’in yazarı Tûsî, tüm yönleriyle olmasa bile, Aristoteles öğretisini derli toplu nakleden önemli metinlerin sahibidir. Maşrik coğrafyasının filozofları arasındaki peripatetikler, “meşaiyyun” diye adlandırılırlar ve bu coğrafya, Süryani metinlerini Arap ve Acem dillerine tercüme ederek çok uzunca bir süredir kadim Helen düşüncesiyle belli bir aşinalık sağlamıştır. Dahası Tûsî, bu çevirileri tekrar ele alarak düzeltmeler yapan kalemdir. Ortadoğu felsefe geleneği, Aristoteles’i “*hâce-i evvel*” (ilk öğretmen), Helen öğretisinin İslam dünyasındaki ilk önemli kalemi Fârabi’yi de “*hâce-i sânî*” (ikinci öğretmen) rütbeleriyle anar. Osmanlı müelliflerinin geleneği aynen devam ettirdiği malumdur. Onların dilinde, birincisi, “*muallim-i evvel*”; ikincisi de “*muallim-i sânî*”dir. Özetle Fatih döneminde ve sonrasında, Osmanlı yazar ve düşünürleri arasında İslami renk taşıyan bir kadim kültür mirası, böyle bir mirasın içinde Aristoteles’in yaklaşım ve tanımlarına alışkanlık doğal bir durumdur. Dolayısıyla Tursun Bey, insanın toplumsal tabiatını, iktidar sahiplerinin taşıması gereken erdemleri tanımlarken işaret edilen ortamın ve alışkanlıkların ürünü bir kalem olacaktır.

Tursun Bey’e göre siyaset, aslında çelişkili unsurlardan oluşan toplumu barış halinde tutmaya yönelik önlemler bütünüdür. İnsanın tabiatından kaynaklanan iki ayrı kabulden biri, insanın benzerleriyle toplum halinde yaşama eğilimi ve ihtiyacıdır. Diğeri ise, aynı insanın davranış ve çıkarlarının farklı farklı olmasıdır. Kendi kaleminden nakledersek, “...*ammâ devâ’i ef’âli ve merâtib-i ahvâli muhtelif ve mütenevvi’dür*”.¹¹ İnsanların birlikte olma ve birlikte yaşama eğilimi, çıkar ve davranış farklılıklarından dolayı beklenen sonuçları doğurmayabilir. Dahası insanlar, birlikte yaşamanın kuralları ve önlemleri olmazsa, hemsinlerine ciddi zararlar verebilir. Siyaset, toplumsal yaşamı, toplumu oluşturan üyelerin ortak yararını, Osmanlı kültürünün benimsediği sözcükle “*âdale*”i elde edecek şekilde örgütlemek ve sürdürmektir. Bunun için toplumda bölünmez tek bir otoriteye ihtiyaç vardır. Padişahın varlığı işte bu ihtiyaçtan kaynaklanır. Padişahın otoritesini toplum yararına kullanması için bazı ahlâki özellikler taşıması gerekir. Örneğin, adaletli, *hilm* sahibi (yani sertlikten ve gereksiz şiddetten uzak), *sahâ*’ sahibi (cömert) ve hikmet sahibi (bilgili) olmalıdır. Bu dört ahlâki özelliğin her birinde ölçülü, “*i’tidâl mizaç*” lı olmak temel kuraldır.

İlk öğretmenin düşünce izleri üç noktada teşhis edilebiliyor. Birincisi, insanın tabiat olarak toplumsal yaşama eğilimidir. Bilindiği gibi insan, Aristoteles’in anlatımında “siyasi bir canlıdır” ve “*logos*”la (söz söyleme yeteneğiyle, akılla) donatılmıştır.¹² İnsan, toplum halinde yaşamayı sadece diğerleriyle birlikte olmak için değil, aynı zamanda “iyi yaşamak” için seçer. Toplum, “iyi bir yaşam” için gereklidir.¹³ “Ortak

metnin sonuna eklediği **Sonsöz**’de Tusî hakkında bilgiler verir, Bkz: s.311-313. **Tecrid**’in Kuşçu tarafından şerh edildiği bilgisi de oradan alınmıştır.

¹⁰ Roger Arnaldez, **Averroès, un rationaliste en İslam**, Editions Balland, 1998.

¹¹ Tursun Bey, **a.g.e.** s. 12, 7b.

¹² Aristote, **La Politique**, Marcel Prélot çevirisi, Editions Gonthier, s.15.

¹³ Aristote, **Ethique de Nicomaque**, J. Voilquin çevirisi, Flammarion, Paris, 1965, s. 124-125. “Ortak iyi” anlayışı, farklı yaklaşımlar çerçevesinde ve zaman içinde çok değişik

bir iyi” yaratılması, toplum halinin “telos”u, nihai amacdır. “Ortak iyi”, toplum üyelerinin erdemlilikleri çerçevesinde “orthos logos”la (doğru akılla, akliselimle) algıladıkları “iyi” diye tanımlanıyor. Tursun Bey, “insanın siyasi bir canlı” olduğu kabulünü, “*insan, ünsten müştaktır*”¹⁴ cümlesiyle ifade eder. Demek istediği şey şudur: İnsan, diğer insanlara sokulma, onlarla ünsiyet (yakınlık) kurma arayışındadır ve bu eğilim, onun “physis” inin, yani tabiatının bir sonucudur. Şöyle der: “[Bunu] *tabi’atten ister, ve nice istemeye ki, yardımlaşmak için birbirine muhtâcdur*”. Devam eder: “*Ve bu emr-i te’âvün müyesser olmaz, illâ bir arada cem’ olmağla olur*”.¹⁵ (Her bireyin bir değerinin ihtiyaçlarını karşılamak anlamında karşılıklı yardımlaşmak, ancak toplum varsa olanaklıdır. Toplum dışında, insanın hemcinslerine yararının dokunması olanaksız bir durumdur).

İkinci nokta insanın çelişkili tabiatına ilişkin. İnsan, bir taraftan diğer insanlarla birlikte olma eğilimindedir; diğer taraftan yine tabiatından ileri gelen özellikler nedeniyle farklı çıkarlara, toplum içinde farklı duruşlara sahiptir. Başka bir deyişle toplum, tekdüze bir bütün oluşturmaz; özellikle heterojen bir birlikteliktir. Tursun Bey’in kendi dilinden dinleyelim: “*tabi’atleri muktezâsınca konulurlarsa* [kendi hallerinde bırakılırlarsa], *aralarında şol kadar tenâzü ü temânü* [çekişme ve kavgâ] *ve husûmet ü tedâfü* [düşmanlık ve itiş-kakış] *vâkı’ ola kim* [ki], *asl-ı ictimâ’dan maksûd olan te’âvün* [toplum halinde yaşamdan beklenen dayanışma] *ve yardımlaşma hâsil olmaz; belki birbirin ifsâd ü ifnâ ider* [birbirlerine kötülük ve fenalık ederler]. *Zarûî nev’-i tedbîrden oldu ki, her birini müstahik olduğu menzilde koya; kendü hakkına kâni’ idüp dest-i tasarrufunu hukûk-ı gayrdan kûtâh kıla* [bu nedenledir ki, herkes kendine uygun toplumsal konumda kalmalı, hakkına kanaat edip başkalarının hukukuna zarar vermemelidir]; *Ve benî nev’ arasında umûr-ı te’âvüni mütefekkil şugl ne ise ana meşgul eyleye* [insanlar arasında birlikte olmanın

biçimlerde adlandırılmıştır. Akinolu Aziz Thomas’ın dilinde “*bonum commune*”; Rousseau’nun metinlerinde “*kamu yararı*”; Hobbes’un kaleminde “*salus populi*” olarak geçer. Hegel, o malûm üslubuyla “*devlet yararı*” diye adlandırır. Tocqueville’nin ifade şekli “*ülke yararı*”dır. Bkz: Julien Freund, **Qu’est-ce que la politique**, Sirey, 1965, s.39.

¹⁴ Tursun Bey, **a.g.e.**, s. 12, 7b. “*İnsan ünsten müştaktır*” ifadesinde insan sözcüğünün türediği mastardan dolayı tartışmalar olmuştur. Tartışmalar konu üzerinde yaklaşım farklılıklarını gösterir. Bazılarına göre türetildiği master, *üns* değil, *ins*’tir. Bazılarına göre de *üns*’tür. *Üns* masterından türemiş olduğunu düşünen ve iddia edenler, buradan itibaren insanın sosyal ve siyasi bir canlı olma özelliğiyle de bağ kurarlar. Aynı kökten gelen “*enes*” sözcüğü, “*vahşer*” sözcüğünün karşıtıdır. Yine Türkçe’de kullanılan “*ünsiyet*”, samimi olmayı, uyum sağlamayı ve başkalarına alışmayı ifade eder. Ünsiyet de *üns*’ten türemiş başka bir sözcüktür. Aynı kökle bağlantısı kurulan *teennüs*, insan olma anlamındadır; *isti’nâs* da, cana yakınlık ve başkalarına yaklaşma anlamını taşır. Bkz: İlhan Kutluer’in İnsan maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları. Bu maddede Kutluer, Râgıb el İsfahânî’nin **el Müfredât**’ına atıf yapar. Kutluer’e göre de insanın yaradılışı itibarıyla sosyal varlık olarak tanımlanması bu nedenledir. Burada asıl dikkat edilmesi gereken husus, Tursun Bey’in ifadesine verdiği anlamdır. Metnin içinde değerlendirildiğinde, açıkça görülmektedir ki, Fetih Tarihi’nin yazarı, insanın sosyal ve siyasi bir varlık olması gerçeğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla sözcük kökenleriyle ilgili tartışmalar birincil bir öneme sahip değildir.

¹⁵ Tursun Bey, **a.g.e.**, s. 12.

gereği ne ise, onunla meşgul olmalı]. *Ve bunu gibi tedbîre siyaset dirler* [bu hedeflere yönelik önlemlere siyaset denir]¹⁶.

Tursun Bey'e göre, iki türlü siyaset vardır. Siyaset, dayandığı kuralların kaynağından itibaren, ya "*siyâset-i ilâhî*"dir; ya da "*tavr-ı akl üzre* [akıl kaynaklı ise]; *nizâm-ı âlem-i zâhir için, meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa, (...) siyâset-i sultânî ve yasağ-ı pâdişâhî*"dir. Bu takdirde örfî bir siyaset söz konusudur. Vahiy kaynaklı bir siyaset her zaman ortaya çıkmaz. Zaten son peygamber de geldiğine göre çıkmayacaktır. Ancak, "*her rüzgârda bir pâdişâhın vücûdi hâcettür*". O, olmazsa veya "*tedbîri munkatî' olsa* [otoritesi ve siyaseti dinlenmese], *ol nizâm fevt olur* [düzen çöker]". Dolayısıyla, "*nizâm-ı matlûb husûli için*[istenilen gerekli bir toplum düzeni elde etmek için] *vücûd-ı pâdişâh vâcib oldı*".¹⁷ Görüldüğü gibi Tursun Bey, mutlakçı otorite dışında bir siyasi düzeni düşünmez. Bu noktada, biraz müesses nizâmın kalemidir. Siyasi mutlak otoriteyi sınırlandırmayı daha çok otorite sahibinin ve onun vekillerinin taşıması gereken erdemlerde arar.

Tursun Bey'in işaret ettiği kaygıya göre, siyazetsiz bırakılan insanlar, aralarında çekişmeye ve kavgaya yönelebiliyor; dahası itiş-kakışlı, düşmanlıklar içeren bir birliktelik halinin ortasına düşebiliyor. "*Husûmet ve tedâfî*" veya "*tenâzü ve temânî*" diye ifade edilen durumlar, birkaç yüzyıl sonra başka bir yazarın, Hobbes'un "*insan, insanın kurdudur*" veya "*bellum omnium contra omnes*[herkesin, herkese karşı savaşı]" özdeyişini andıran durumlardır. Aristoteles'in Politika'sında uyardığı gibi, toplumsallaşamamış insan, büyük ölçüde Homeros'un "*Ocaksız, ailesiz, yasasız insan*" olarak nitelediği insandır ve "*bu tür insan, savaşa eğilimli olur; onu hiçbir şey durduramaz; diğer insanların üzerine saldırırken vahşi yırtıcı kuşlardan farksızdır*".¹⁸ Siyasi toplum, Tursun Bey'in adlandırmasıyla temeddün, yani medeni birliktelik, insanların nesillerini devam ettirebilmelerinin, huzurlu ve varlıklı yaşamalarının gereğidir. Siyasetin amacı barışı ve huzuru sağlayan toplumu inşa etmektir. Keza toplum, yani polis, aşırılıklardan uzak kalınabilecek, vasata ve dengeye uygun bir alandır. Daha doğrusu toplumun, aşırılıklara tahammül edemeyen, ortaya çıktığı oranda onları budayabilen, yaşamı makule doğru çeken bir tabiatı olduğu söylenebilir.

Vasat, denge, orta yol ya da ifrat ve tefritten uzak durup, itidal üzere hareket etmek... Bu yoldan giderek "ortak iyi"ye, âdil topluma ulaşmak... İşte Aristoteles öğretisinin Tursun Bey'e kadar gelen üçüncü önemli mirası. Tüm orta zamanlar, daha öncesinde kadim Helen uygarlıkları, Doğu'da ve Batı'da sahip olunması gerekli erdemleri, ölçülülük ve ihtiyatlılık kavramları üzerine inşa eder. Toplum üyelerine her düzeyde öğütlenen şey, yaşamın bütün alanlarında ihtiyatlı ve ölçülü olmaktır. Otorite sahiplerinin payına düşen de aynı şeydir. Mutlak otorite sahibi padişahlardan, prenslerden bu konuda özellikle aşırı duyarlılık beklenir. Çünkü tek ve mutlak hâkim olan padişahların otoritesinin sınırlandırılmasını sağlayacak saltanat, ancak erdemli davranış ve kararlar sayesinde olanaklıdır. Bu nedendir ki,

¹⁶ A.k. s.12, 8a

¹⁷ A.k. s.12-13, 8b, 9a.

¹⁸ Aristote, *La politique*, s. 16.

davranış ve kararlarda itidal anlayışı, orta zamanlarda dizginsizce coşturulmuş bir anlayıştır. İfrat ve tefritten, yani aşırılık ve eksiklikten olabildiğince uzak durmak; cüretli değil, ama cesur; savurgan değil, ama cömert olmak; vurucu kırıcı değil, gereği kadar yumuşak ve istimaletle (herkesin onayını alarak ve güzellikle), hilmle davranmak; toplumsal eylemi aklın güdümünde “*evvel’ül fikr; ahur’ul amel*”¹⁹ (önce düşünce, sonra eylem), anlayışı doğrultusunda ve tutkuların arınmış olarak gerçekleştirilmek. Aristoteles’in sözcükleriyle *phronesis* (aklı başındalık) gereği karar vermek; *phronimos* (aklı başında) kişi olmak.²⁰ Anlatılmaya çalışılan, genel bir itidal tanımı yerine, her görgül durumun vazettiği koşullar doğrultusunda bir itidali tanımlamaktır. Parça başına tanımlanan bu itidal anlayışı, öğretinin bir başka yönüdür.

Aristoteles’in ölçülülük öğretisi hakkında geniş bir çalışma yayımlayan Pierre Aubenque, öğretinin temel özellikleri arasında şunları belirtir: Öğretide ölçülülük entelektüel bir erdem olarak ele alınmış görünse de, genellikle ölçülü kişiye gönderme yapılır. Başka bir deyişle ölçülü davranış, görgülden itibaren ve yaşamın içinden tanımlanacaktır. Aristoteles’in kendi kaleminde siyaset adamları arasında anılan örnek, Pelepones Savaşları’nda Atina’nın ünlü yöneticisi Perikles’tir.²¹ Aslında *phronesis* (aklı başındalık, ölçülülük, itidal), bazı metinlerde usta tarafından *sophia* (bilgelik) anlamında da kullanılmıştır. Metafizik üzerine yazılan metin örneğin böyledir. Oysa Nikomakhos’a Etik’de, *phronesis* kuramsal içeriğinden çok - ki artık *sophia* bağlantısı yok gibidir-, eylemle ilişkisi açısından ele alınır. Artık söz konusu edilen, *phronimos* (ölçülü, ihtiyatla davranan kişi) örneğidir ve tamamen görgül bir durumdur; örnek hükmündedir. *Sophia*, ebedi bilgiyi içerir; oysa *phronimos* kişi, yaşanan koşullar içinde ve belli bir resmin ortasındadır.²² Diyelim ki, asıl vurgulanan husus, varlık etiği değil; eylem etiğidir.²³ İşaret edilen bu yönüyle, insani yetenekler ölçüsünde ve imkân dahilinde gerçekleşebilir olanı elde etmeye yöneliktir. Dolayısıyla, itidalli eylem ve kararı zamana ve zemine göre tanımlamak ve anlamak önemlidir. Tüm zaman ve zeminlerde geçerli bir itidalden söz edilmiyor. Zamanla, zeminle sınırlı, yaşamın akışı içinde ortaya çıkan, engelleri aşan veya fırsatları değerlendiren bir itidal. Maksimum değil, optimum noktada bir itidal. Amaçsal değer ifade eden bir itidal değil, araçsal değer ifade eden bir itidal.

Tursun Bey’in atıfta bulunduğu itidal genel çizgileriyle bu türden bir itidaldir. Örneğin somut ve yaşanmış örnekleri öne sürer. Satır aralarında veya açıkça hep olabildiklerinin peşindedir. Afrasiyap, Kisra, Çemşid, Nuşirevan, İskender, Ömer, Nizam’ül Mülk gibi tarihi örnekleri veya sıklıkla yaptığı gibi hadisleri metnine alırken, amaç, tüm zamanları ve tüm zeminleri kapsayıcı gerçekleri vurgulamaktan çok, belli bir durumda itidal ne anlama geliyor sorusunu yanıtlamaktır. Büyük İskender, huzuruna getirilen bir mücrimi kesin kanıtlara rağmen affeder. Tursun

¹⁹ Tursun Bey, **a.g.e.**, s. 36.

²⁰ *Phronesis* ve *phronimos* sözcüklerinin Türkçe karşılıkları için bkz: Aristoteles, **Nikomakhos’a Etik**, Saffet Babür çevirisi, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1988, s. 136-137.

²¹ Pierre Aubenque, **La prudence chez Aristote**, PUF, Paris, 1963. s.51.

²² **A.k.**, s.65.

²³ **A.k.**, s.91.

Bey, mutedil ve makul olduklarında iktidar sahiplerinin “*af ve ihsân lezzeti*”ni, intikam ve cezalandırma hâlinde daha tercih edilir görmelerine örnek olarak bu hikâyeyi anlatır.²⁴ Aynı çizgide kalarak, şu beyti anar: “*Hadd-i hilm oldur ki bindükte gazab atna şahs/Kudret-i mahmûzını vü avf dizginini çeke*”.²⁵ Esirgeyici, yumuşak yani hilm sahibi olması gereken kişi, başka bir ifadeyle dingin kişi, öfkelenişinde ilk önce öfkesini sınırlandırmalı; karar vermeyi ve eyleme geçmeyi sonraya bırakmalıdır. Örneklerden hareket etmekten asıl amaç, bir davranış türü tanımlamaktır. Aristoteles, *phronimos* siyaset adamı örneği olarak Perikles’ten söz ederken hemen ardı sıra ekler: “*Ve bu tür siyaset adamları*”.²⁶ Örnek, bir türün temsilcisi olarak anlamlıdır. Tursun Bey’in de örnekleri aynı yaklaşımla dile getirdiğini söylemek gerekiyor.

Tursun Bey’in kendi kalemine dönersek, itidalli davranış, birkaç alanla sınırlı düşünülmemelidir. Örneğin, “*nefs-i nâtika*” (akıl ve söz gücü) itidal özelliği taşımaktadır. “*Nefs-i behîmi*” (tabii güdüler) akılla itidal sınırlarına çekilmelidir. Keza, “*nefs-i gazâbi*” (insandaki fizik güç) de sınırlandırılması gerekli bir güçtür. Tüm konularda “*ifrât ve tefritten* [aşırılık ve eksiklikten] *sakınıp vasatı ri’âyet itmek dahi bir vasıftur*”. Özetle, izlenmesi gereken erdemler -ki her biri itidal çerçevesinde hayata geçirilir-, dört grupta toplanırlar. Bunlar, “*hikmet ve şecâ’at ve iffet ve adâlet*” olarak ifade edilir. Sayılan erdemler (*virtutes principales*), orta zamanlarda Batı coğrafyalarında da peripatetik öğretilere dayandırılan erdemlerdir. Hikmet, *sophia*’nın karşılığıdır ve *phronesis* sözcüğünün Latin kültüründeki eşanlamı *prudencia* ile birlikte ele alınır. Yüreklilik, yiğitlik anlamındaki “*şecâ’at*” ruhun faal, yani cesaret gibi eyleme yönelik yönünü ifade eder ki, bireyin arzularını gemlemesi demek olan ve aşırılık karşıtlığı anlamını da içeren “*hilm*”le (*tempérance*) aynı doğrultudadır. Adalet, daha çok diğer sayılan erdemleri uyum içinde kullanma erdemidir.²⁷ Şöyle de tanımlanabilir: Adalet, tüm erdemlerden hareketle “ortak iyi”yi bulma erdemidir. Hiç kuşkusuz, “*âdil*” olanın “ortak iyi”nin bulunmasında otoritenin etrafıyla birlikte hareket etmesi önemlidir. Nitekim, Tursun Bey’den üç yüzyıl sonra, arada geçen zamanın ahlâkçı metinlerinin tekrar edip geldiği gibi, Sümbülzâde Vehbi, “*Meşveretle bilinir her makûl*” diyecektir.

Bilindiği gibi, adalet, aynı zamanda Osmanlı siyasi anlayışının, özellikle bu anlayışı veciz şekilde ifade eden Adalet Dairesi’nin temel kavramıdır. Adaletnâme geleneği de siyasetin önemli bir uygulamasıdır. Siyasi otoritenin veya otorite vekillerinin tasarrufundan zarar gördüğünü iddia edenlerin -haklılıklarının tespit edilmesi durumunda-, zararlarının giderilmesi, *statu quo ante*’ye döndürülmeleri gerekir. Adaletnâmeler, otoritenin elinde siyasete ve topluma huzur ortamını tekrar sağlamak için yapılan müdahalelerdir.²⁸ Otoriteye itaatin sürdürülmesi, o otoritenin âdil olmasını gerektirir. Tursun Bey’in adalete yaptığı vurguyu bu noktadan bakınca daha iyi anlayabiliyoruz. Çünkü, söz konusu olan, otoritenin sınırlandırılması,

²⁴ Tursun Bey, **a.g.e.**, s.20, 16b.

²⁵ **A.k.**, s.19 14b.

²⁶ Aristote, **Ethique...**, livre VI s.158.

²⁷ Pire Aubenque, **a.g.e.**, s. 36.

²⁸ Halil İnalçık, “Adâletnâmeler”, **Belgeler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1967.

dolayısıyla siyaset-toplum ilişkisinde itidalin sağlanmasıdır. Bu da temelde barış ve huzur demektir.

Tursun Bey'in başta padişah, ama onun altında devlet umurundan anlayan kişilere yönelik itidal önerileri, vasat tercihi, itiraf edelim ki, orta zamanların siyasetnâme ve aine-i devlet (mirror of prince) geleneği çerçevesini yansıtmaktan pek de uzak değildir. Örneğin Kutadgu Bilig yazarı Yusuf Has Hâcib 11nci yüzyılda “*Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir: biri ihtiyatlılık biri kanun; bunlar esastır*” diye yazıyordu.²⁹ Bu yönüyle sonraki yüzyıllarda itidal çağrıları, siyasetnâmelerden, özellikle ahlâkçı risalelerden hiç eksik olmayacaktır. Bu bağlamda Aristoteles, itidal ve vasat simgesi olmayı birçok metinde sürdürür. Ahlâkçı metinler, bunu bazen asıl kaynaktan haberli, bazen de bir alışkanlık olarak yaparlar. Bugün çoktan unutulmuş bir şairenin 18nci yüzyılda Koca Ragıp Paşa'nın sadrazamlığını kutlayan dizelerini hatırlayalım. Fıtnan Hanım, sadrazam paşayı “*sen bu devletin Aristû'susun*” diye övüyordu.

KAYNAKLAR

- Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, 1982.
- Aristote, **Ethique de Nicomaque**, J. Voilquin çevirisi, Flammarion, Paris, 1965.
- Aristote, **La Politique**, çeviren: Marcel Prélôt, Editions Gonthier, 1963.
- Aristoteles, **Nikomakhos'a Etik**, Saffet Babür çevirisi, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1988.
- Halil İnalçık, “Adâletnâmeler”, **Belgeler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1967.
- Halil İnalçık, “Osmanlı Padişahı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 13, sayı 4, 1958.
- Halil İnalçık, Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, **Reşit Rahmeti Arat İçin**, Ankara.
- Henry Corbin, **İslam Felsefesi Tarihi**, Başlangıçtan İnb Rüşd'ün Ölümüne Kadar 1198, çeviren ve notlandıran: Prof. Dr. Hüseyin Hatemî, İletişim Yayınları, 1986.
- İlhan Kutluer, İnsan Maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Julien Freund, **Qu'est-ce que la politique**, Sirey, 1965.
- M.Ali Ayni, **Türk Ahlâkçıları**, İstanbul, 1939.
- Pierre Aubenque, **La prudence chez Aristote**, PUF, Paris, 1963.
- Roger Arnaldez, **Averroès, un rationaliste en İslam**, Editions Balland, 1998.
- Tursun Bey, **Târîh-i Ebü'l Feth**, Hazırlayan Dr. Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul, 1977.

²⁹ Nakleden: Halil İnalçık, Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, **Reşit Rahmeti Arat İçin**, Ankara. s. 268. beyt 2015.